

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת וארא, תש"ע
מספר 844מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

מזמור שיר ליום השבת*

מזמור צ"ב בתהלים פותח במילים "מזמור שיר ליום השבת". כבר בימי קדם מקובל היה לראות במזמור שיר של יום' שהלויים היו אומרים ביום השבת על הדוכן במקדש. המשנה (תמיד ז, ד) מונה את המזמורים אשר נאמרו בכל אחד משבעת ימי השבוע, והיא מובאת – בשינויי לשון – בסידור התפילה בסיום תפילת מוסף של שבת.

המזמורים הללו עשויים להיות ערוכים על פי סדר רעיוני כלשהו, או לחילופין, כל מזמור עשוי להיות קשור ליום מסוים בשבוע. בברייתא (ר"ה לא ע"א) מופיע הטעם לבחירת כל אחד מן המזמורים הללו לייצג יום מסוים כדלהלן:

תניא, רבי יהודה אומר משום רבי עקיבא: בראשון מה היו אומרים? "לה' הארץ ומלואה" (תה' כ"ד), על שם שקנה והקנה ושליט בעולמו. בשני מה היו אומרים? "גדול ה' ומהלל מאד" (תה' מ"ח), על שם שחילק מעשיו ומלך עליהן. בשלישי היו אומרים: "א-להים נצב בפעדת-א-ל" (תה' פ"ב), על שם שגילה ארץ בחכמתו והכין תבל לעדתו, ברביעי היו אומרים: "א-ל-נְקֻמֹת ה'" (תה' צ"ד) – על שם שברא חמה ולבנה, ועתיד ליפרע מעובדיהן. בחמישי היו אומרים: "הַרְנִינוּ לֵא-לֵהִים עֲזָנוּ" (תה' פ"א) – על שם שברא עופות ודגים לשבח לשמו. בששי היו אומרים: "ה' מְלֶךְ גְּאוֹת לְבָשׁ" (תה' צ"ג) – על שם שגמר מלאכתו, ומלך עליהן. בשביעי היו אומרים: "מזמור שיר ליום השבת" (תה' צ"ב) – ליום שכולו שבת.¹

רבי נחמיה (שם) תמה על שמזמורי כל הימים קשורים בבריאה ובהווה, ואילו המזמור ליום השבת קשור לעתיד לבוא, ולכן הוא מתקן: "בשביעי – על שם ששבת".

המהרש"א ואחרים מציעים ביאור לדברי ר' עקיבא,¹ ועדיין מקצת הדברים אינם ברורים, ובפרט כיצד מתקשר המזמור לאותו היום בשבוע. ננסה לבאר מקצת דברי המשנה כהבנתנו.

השיר ליום ראשון פותח בהכרזה "לה' הארץ ומלואה". זוהי הצהרה על בעלותו של יוצר תבל ומלוואה על יצירתו.² השיר ליום שני מספר בשבח מקום משכנו של ה': ציון, הר קדשו. גם בחירת המזמור ליום ששי, שבו כילה ה' את מלאכתו, מובנת: ה' גמר מלאכתו, ועתה מלכותו ככול משלה (ראו תה' קג:יט). במזמור צ"ג יש משום סגירת מעגל, אשר ראשיתו במזמור ליום ראשון (כד:א-ב). אמנם אין שני המזמורים שייכים לאותה סוגה ספרותית, שהרי מזמור צ"ג הוא מקבוצת המזמורים שעיקרם ה' מלך, ומזמור כ"ד אינו דומה לו. אולם בכל זאת אפשר למצוא במזמור צ"ג סיום וחיזוק למוטיבים אשר במזמור ליום ראשון (כ"ד):

לה' הארץ ומלואה / תבל וישבי בה.

פי-הוא על-ימים? סדה / ועל-נהרות? כוננה.

כמוה החתימה במזמור ליום ששי, זה היום שבו כילה ה' את מלאכתו ואז הוא סוקר "את-כל-אשר עשה ונהגה-טוב מאד" (בר' א:לא):

* לזכר בתנו ורד טל ע"ה, נלב"ע בט"ו בשבט תשס"ח. המאמר מתפרסם השבת משום היותה גם ראש חודש, וראו להלן.

¹ לשון המשנה: "ליום שכולו שבת מנוחה לחיי העולמים". ראו במחזור ויטרי, קלד: "האומר לחיי טועה. אלא לחיי, שזה עיקר הלשון... שהשבת מנוחה לחיי העולמים: לרבונו של עולם, שעתידי לשבות אותו יום. כדאמרין ב'חלק' (סנהדרין, פרק חלק, צז ע"א), שאחרי כל ששת אלפים שנה העולם הופך לתהו ובהו והקב"ה שובת אלף שנה.

¹ ראו למשל במהדורת שוטנשטיין של הגמרא (ניו-יורק: ארטסקרול/מסורה, תשנ"ו).

² "קנה" פירושו ברא; ה' הוא "קנה שמים וארץ" (בר' יד:יט). ובמילים "תבל וישבי בה" רואה ר"ע רמז לזה ש"הקנה" את העולם ליושבויו.

ה' מְלֶךְ! / גְּאוֹת לְבַשׁ / לְבַשׁ ה' / עֹז הַתְּאֲדָר
 אָף-תִּכּוֹן תִּבְּל / בַּל-תִּמּוֹט!³
 נִכּוֹן כְּסֶאֶף מְאֹז / מְעוֹלָם אֶתָּה!

אשר למזמור הנאמר בשבת, הנה הכתובת בראש המזמור קובעת שזהו מזמור ליום השבת. אך בזה נרחיב בהמשך דברינו. פחות ברורה בחירת שאר המזמורים לשמש 'שיר של יום', וכמה פרשנים ניסו את כוחם לבאר מדוע נקבעו מזמורים אלה לאותם ימים.

כבר במשנה יש רמזים לשיר לימים מיוחדים - למועדים ולראשי חודשים. וידוע האירוע ש"נתקלקלו הלויים בשיר". כאשר ביום שאחרי כ"ט בחודש (כנראה חודש אלול) לא ידעו הלויים אם במהלך היום יגיעו עדים שיעידו שראו את הלבנה בחידושה (ואז יהיה אותו יום קודש), ולכן לא ידעו באיזה שיר ילוו את הקרבן (ראו ר"ה ד, ד). וכמקובל, שיר לראש השנה הוא המזמור "תִּקְעוּ בַחֲדָשׁ שׁוֹפָר / בַּפֶּסֶה לְיוֹם חֲגֹנּוּ⁵ / פִּי חֶק לְיִשְׂרָאֵל הוּא / מְשֻׁפֵּט לֹא-לֵהי יַעֲקֹב" (תה' פא: ד-ה), ופירשו חז"ל שזהו החג החל בראש חודש, ומצוותו תקיעת שופר. מובנת גם בחירת מזמור ק"ד להיות שיר של ראש חודש, שהרי יש בו "עשה ירח למועדים" (קד: יט), והתחדשות הירח קובעת את התחדשות החודש, שבו תלויה קביעת המועדים.

גם לגבי ימים מיוחדים אחרים בשנה קיימת מסורת של מזמור מיוחד מתהלים אשר משמש להם 'שיר של יום'.⁶ יש מהם שהקשר בינם ובין המאורע של אותו יום ברור, ויש כאלה אשר כלל לא ברור מה הקשר בינם ובין היום אשר למענו נבחרו.

בחירתו של מזמור צ"ב כשיר ליום השבת היא ללא ספק בשל פתיחתו: "מְזַמֵּר שִׁיר לְיוֹם הַשַּׁבָּת". ברם, לפי מילות הפתיחה היינו מצפים לשמוע שיר בשבחו של היום הזה שניתן לנו לקדושה ולמנוחה. ולא כן הוא.⁷ בגוף המזמור יש נושאים שונים; בתחילה מספר המשורר בשבח מעשיו של הא-ל, ממשיך שהכסילים לא יבינו זאת, עובר לדבר על הצלחתם של הרשעים החולפת במהרה, ואחרי הקריאה "פִּי-הִנֵּה אֵיכֶיךָ יֵאבְדוּ" (י) ממשיך המשורר: "וַתִּרְם פְּרָאִים קִרְנֵי... וַתִּבֵּט עֵינֵי בְּשׁוּרֵי, בְּקָמִים עָלֵי מְרַעִים תִּשְׁמַעְנָה אֲזַנֵּי" (יא-יב). מוטיב זה מבטא תודה על הצלה מאויביו והוא מופיע במזמורים אופייניים של קריאה לישועה מידי אויבים: הבעת ביטחון בישועתו של ה' (ראו למשל מזמור כ"ז). המזמור מסיים בפריחתו ובשגשוגו של הצדיק ובשבחו של ה', שהוא צדיק וישר. במזמור מבצבץ ההיבט האישי, אם כי יש בו גם אמירות לא-אישיות אלא תובנות כלליות. מה אפוא עושה את המזמור ל'שיר ליום השבת'? ואין זה חשוב מידי מי הכתובת שבראש המזמור, יהא זה מידי המשורר עצמו או מידי עורך – מה טעם לפתיחה כזו? קשה להניח, שהיא רק באה לציין שהמזמור נתחבר כדי שהלויים יאמרו אותו על הדוכן ביום השבת, שכן אין בנמצא מזמור אחר שבראשו כתובת המציינת את המועד שבו אומרים (או מזמרים) אותו. ואפילו היה זה כן, מדוע ייעדו אותו ליום השבת דווקא?

דומה שהמפתח הוא בהכרזה הנלהבת שבמרכז המזמור: "מֵה-גְּדֹלוֹ⁸ מְעֻשֶׁיךָ, ה', מְאֹד עֲמָקוֹ מִחֻשְׁבֹּתֶיךָ!" (ו). קריאת התפעלות זו זהה עם הכרזתו של המשורר במזמור הידוע בכינויו "בְּרַכֵּי נַפְשֵׁי": "מֵה-רִבּוֹ מְעֻשֶׁיךָ ה', כָּלֶם בְּחֻכְמָה עֲשִׂית מְלֶאכֶה הָאָרֶץ קִנְיָנְךָ!" (קד: כד). שם זוהי קריאה מסכמת, אחרי תיאור השלמות וההרמוניה במעשה הבריאה (אשר נפתחה בהכרזה דומה: "ה' אֶ-לֵהי, גְּדֹלֶת מְאֹד!", פס' א). דבר זה מביא אותנו להתבונן שוב במזמור ק"ד ואף לראות כמה נקודות מגע בינו ובין מזמור צ"ב.

מזמור ק"ד	מזמור צ"ב
בְּרַכֵּי נַפְשֵׁי אֶת-ה', אֲשִׁירָה לְה' בְּחַיֵּי, אֲזַמְרָה לֹא-לֵהי בְּעוֹדֵי. אֲנֹכִי אֲשַׁמַּח בְּה' מֵה-רִבּוֹ מְעֻשֶׁיךָ ה', כָּלֶם בְּחֻכְמָה עֲשִׂית. יִתְמוּ חַטָּאִים מִן-הָאָרֶץ וְרִשְׁעִים עוֹד אֵינָם. ⁹	טוֹב לְהַדוֹת לַה' וּלְזַמֵּר לְשִׁמְךָ, עֲלִיוֹן. בְּמַעֲשֵׂי יְדִיךָ אֲרַנֵּן. כִּי שִׁמַּחְתַּנִּי ה' בְּפַעֲלֶךָ, בְּמַעֲשֵׂי יְדִיךָ אֲרַנֵּן. מֵה-גְּדֹלוֹ מְעֻשֶׁיךָ ה', מְאֹד עֲמָקוֹ מִחֻשְׁבֹּתֶיךָ. בְּפֶרֶח רִשְׁעִים כְּמוֹ-עֵשָׂב... לְהַשְׁמָדֵם עַד־עַד.

³ מזמור קד: ה, מצרף את שני המרכיבים: "יָסַד-אָרֶץ עַל-מְכוּנֶיהָ / בַּל-תִּמּוֹט עוֹלָם וָעַד".

⁴ היינו, בראש חודש; ראו למשל שמו"א כ: ה; יש' א: יג; סו: כג.

⁵ "אי זהו חג שהחודש מתכסה בו? הוי אומר: זה ראש השנה, וקאמר רחמנא: שופר" (ר"ה לד ע"א).

⁶ וכך הוא 'מנהג הגר"א' לומר אותם בימים אלה במקום שיר של אותו יום בשבוע. ברם, מזמורים אלה, בחלקם, אינם אלה המנויים במסכת סופרים יח א-ג.

⁷ מזמור נוסף שבו יש קושי במציאת קשר בין המזמור והכתובת שבראשו הוא "מְזַמֵּר שִׁיר-תְּנַפֶּת הַפִּיִת, לְדוֹר" (תה' ל). גם במקרה זה אין קשר בין תוכנו של המזמור ובין חג החנוכה, שבו מקובל לומר אותו.

⁸ מתוך ההקבלה לפסוק המובא להלן נראה שלמילה הזאת יש הוראה של 'גדול'.

⁹ דמיון-מה יש גם בחתימה של שני המזמורים: לאחר אבדן הרשעים אומר משורר מזמור ק"ד: "בְּרַכֵּי נַפְשֵׁי אֶת-ה'" (לה), ובמזמור צ"ב: "לְהַגִּיד כִּי-יִשְׁר ה'... וְלֹא-עוֹלָתָה (כ': עֲלֹתָה) בּוֹ". המליצה שאובה מדברים לב: ד: "הַצַּחֲצוֹר תִּמְסֵם פְּעָלוֹ... אֶ-ל אֲמוֹנָה וְאֵין עוֹל, צִדִּיק וְיִשְׁר הוּא". כאן התואר "צדיק" אמור על ה'.

ובכן, השיר עוסק ביום השביעי, לאחר סיום מלאכת הבריאה. סיפור הבריאה בסופו של פרק א' בספר בראשית מסכם: "וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶת-כָּל-אֲשֶׁר עָשָׂה – וַהֲגֵה-טוֹב מְאֹד" (פס' לא). שם זהו הסיכום שערך ה' כשהוא סוקר את העולם שברא, ואילו מזמור צ"ב הוא התבוננות של המשורר בבריאה כולה, והוא מנסח כך את מסקנותיו שלו: "טוֹב לְהֵדוּת לַה'... כִּי שִׁמְחַתְּנִי ה' בְּפַעֲלֶיךָ" (תה' צב: ב-ה), "מֵה-גִּדְלוֹ מַעֲשֵׂיךָ, ה', מְאֹד עִמְּקוּ מַחְשְׁבֹתֶיךָ!" (ו). רק "אִישׁ-בְּעַר לֹא יֵדַע, וְכִסִּיל לֹא-יִבִּין אֶת-זֹאת" (את גדולת ה' הנגלית בעולם שברא; פס' ז). אין לרשעים מקום בעולמו של ה', אין מקום ל"פועלי און" אשר אינם מתבוננים בפועל ה' ושמחים בו.¹⁰ מציאותם של הרשעים אויבי ה' היא זמנית (פס' ח).¹¹ וכאמור, דברים דומים אומר גם מזמור ק"ד.

נמצא אפוא ש"יום השבת" בכתובת שבראש המזמור אינו מתכוון למהותו – יום מנוחה וקדושה לדורות – ואף לא ליום המנוחה, כביכול, של הבורא (שמ' כ:יט; לא:יז, ועוד), אלא ליום השביעי של הבריאה, לאחר שהמלאכה נסתיימה, וכמו הבורא בשעתו, סוקר עתה המשורר את מכלול היצירה. אין חשיבות לשאלה מיהו בעל הכתובת – האם הוא בעל המזמור עצמו או עורך אשר חש שבזה לב העניין.

וייתכן שבזה אפשר להסביר מנהג המעורר שאלה: לפי המקובל, כל המועדים שנקבע להם 'שיר של יום', מזמור זה בא במקום השיר לאותו יום בשבוע, אבל לא כן במזמור ליום השבת. אין ממירים אותו במזמור אחר. אך יש לזה יוצא מן הכלל אחד: שיר של ראש חודש, מזמור ק"ד, דוחה אף את המזמור של יום השבת.¹² לפי דברינו לעיל, הטעם הוא שמזמור ק"ד מכיל את עיקרי התכנים של מזמור צ"ב ואף מוסיף עליו ומרחיב אותו.

פרופ' משה צפור

גמלאי המחלקה לתנ"ך

רחובות

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע.

הדף מופיע באינטרנט באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת: <http://www.biu.ac.il/JH/Parasha>. כדי להצטרף לרשימת המנויים בדואר האלקטרוני על דף פרשת השבוע, יש לפנות לכתובת: listserv@vm.biu.ac.il. אין לכתוב נושא למכתב. יש לכתוב שורה אחת בלבד, בגוף המכתב:

sub parasha-l firstname lastname כאשר first-name - last-name הינם

השם הפרטי ושם המשפחה של השולח.

¹⁰ לרעיון זה השווה יש' ה:יא-יג: שלא כמשורר במזמור צ"ב, אשר מגיד בבוקר חסדו של ה' ובלילות את אמונתו, עלי עשור, עלי נבל ועלי הגיון בכינור, והוא שמח בפועל ה' ומרגן במעשי ידיו (צב:ג-ה), כאן הרשעים משכימים בבוקר לרדוף שכר ובלילה יין ידליקם, והם מלווים את משתייהם בכינור ונבל, תוף וחליל, "וְאֵת פֶּעַל ה' לֹא יִבִּיטוּ וּמַעֲשֵׂה יְדָיו לֹא יֵאָדוּ" (יש' ה:יא-יג).

¹¹ בחלקו האחר של המזמור מדבר המשורר על הצדיק אשר יפרח כתמר ויראה באבדן הרשעים הקמים עליו. המשורר הוא בעדת הצדיקים המכירים בגדולת ה'.

¹² ראו סוכה נד ע"ב.